

הכנס השנתי 2019 - הארגון הישראלי לשימור נכסי תרבות

יום שלישי, 19 לפברואר 2019, מוזיאון ארצות המקרא, ירושלים

שימור בישראל - עבר, הווה, עתיד

כנס חגיגי לכבוד 10 שנים להיווסדות הארגון הישראלי לשימור נכסי תרבות

תקצירי ההרצאות

מ"משמר מונומנטים" ל"מינהל שימור", ההיסטוריה של השימור ברשות העתיקות

יעל פורמן נעמן, רשות העתיקות, תחום מדיניות שימור

השימור המודרני צמח כתגובה לשבר שהביאה אתה המודרניות, וכדי להתגונן מפניה. העניין העיקרי של מדינת הלאום היה לגייס את העבר לצורך מתן לגיטימציה ומשמעות להווה, אך הוא שימש גם לצורך הבניית העתיד התרבותי, הפוליטי והחברתי שלה.

עם התגבשות המערכות השלטוניות במדינה בשנותיה הראשונות ותכנונו של המרחב הלאומי, עשתה מחלקת העתיקות הישראלית מאמצים להטמיע את האחריות לשרידי עבר ולטיפול בהם במנגנוני המדינה. שמואל ייבין (1896-1982), איש מחלקת העתיקות המנדטורית ומקימה של המחלקה הישראלית היה לדמות מפתח בעניין זה.

את הקמתו של מדור 'שימור מונומנטים' במחלקת העתיקות הישראלית יזם הארכיטקט יעקב פינקרפלד (1897-1956), שהיה פעיל השימור הראשון במנגנון הישראלי. פעולותיו כמשמר המונומנטים התרכזו ביצירת "אינבנטריזציה" - רשימת מצאי של מונומנטים יהודיים, מוסלמים ונוצריים, ב"קונסרבציה" - עבודות שימור בדגש על פעולה בבתי כנסת, באיסוף ושימור של שרידים בודדים ובפעולות למניעת נזקים והרס בהתייחס לפעולות הרס המתבצעות על ידי הצבא.

הצלחתה של מחלקת העתיקות, האמונה על עתיקותיה של המדינה הצעירה, בביסוס מקומה, הן בתודעה הציבורית והן במנגנון הממשלי המתגבש נסתייעה במידה רבה הודות לתפקיד שמילאה הארכיאולוגיה באותן שנים. ראשית מחשבת השימור בישראל נתונה אם כן לתרומתה של הארכיאולוגיה להבניית הזהות הלאומית, כחוליה משלימה לביסוס התנ"ך כטקסט לאומי מכונן. היא אפשרה לחשוף את שכבותיה הקדומות של הארץ ולהנכיח את שרידיהן במרחב הלאומי המתגבש.

"משמר המונומנטים", תפקיד של אדם אחד, הפך עם ייסודה הרשמי של רשות העתיקות (1990) ל"תחום שימור" שהעסיק עשרות עובדים. כעבור 20 שנה, בשנת 2009, הפך תחום שימור ל"מינהל שימור".

בהרצאה אציג את ראשית מחשבת השימור בישראל, את התגבשות מערך השימור ברשות העתיקות, על גלגליה הקודמים, ואת המניעים לאותם שינויים שצוינו לעיל.

תולדות שימור הפסיפסים בארץ **גאלב אבו דיאב, רשות העתיקות**

ההיסטוריה של שימור פסיפסים החלה למעשה כבר בשלב ייצור רצפות הפסיפס, מהנחת התשתית ועד להנחת טסרה ליד טסרה, פס ליד פס עד שנוצר פסיפס. רצפות הפסיפס שנחשפו בארץ מתאפיינות לא אחת בעיטורים גיאומטריים, בבעלי חיים ובצמחים שונים. הן נחשפו כמעט בכל רחבי הארץ, במצבי השתמרות שונים, חלקן נזנחו, חלקן כוסו וחלקן שומרו ואף זכו לתצוגה מוזאלית בארץ ובחו"ל.

מאמצע המאה ה-20, בד בבד עם התרחבותן של חפירות ארכיאולוגיות ועם התפתחות תחום הידע בשימור, התעוררה המודעות לשימור הפסיפסים על הערכים האמנותיים שבהם. טכניקות השימור התפתחו על בסיס ניסיון מצטבר, הן בשימור in-situ הן בהוצאת פסיפסים מאתרם, אחסונם ושימורם בסדנה למטרות שונות. לאלו נוסף בסוף המאה מחקר בשת"פ בינלאומי שהניב הנחיות והכשרה ייעודית של בעלי מלאכה בנושא.

בהרצאה אתמקד בטכניקות השונות שישמשו בשימור הפסיפסים בארץ ומי היו הדמויות המרכזיות שעסקו בנושא.

שני נאדות עור מתקופת מרד בר כוכבא: סיפורם ההיסטורי ותהליך שימורם על ידי שלושה דורות של משמרים ישראלים

עירית לב בייט, מנהלת מעבדת שימור מתכות וחומרים אורגניים

הדס סרי, משמרת חפצים

מוזיאון ישראל, ירושלים

בשנות ה-60 חפר הארכיאולוג יגאל ידין את מערת האגרות הממוקמת בנחל חבר שבמדבר יהודה, בסמיכות לים המלח. הממצאים במערה מספרים את סיפורם הטרגי של מנהיגי מרד בר כוכבא באזור עין גדי ובני משפחותיהם שהשתמשו במערה כמקום מפלט מפני הרומאים בשנת 135 לספירה. בין הממצאים המרתקים שנמצאו בחפירות, היו גם מספר נאדות עשויות עור כבש ומעובדים בעיבוד צמחי. נאדות אלו שימשו בשימוש משני, לא כמיכלי נוזלים אלא כמזוודות. בתוכם ומסביבם היו פזורים פיסות צמר גולמי, פרטי לבוש, תכשיטים, חפצי זכויות, כלי אריגה, וחשובים מכל: פפירוסים כתובים וביניהם, אגרות הכתובות וחתומות בשם "שמעון בר כוסבא", מנהיג המרד עצמו.

התנאים היבשים והיציבים אשר שררו במערה לאורך השנים, תרמו לשימורם של העורות. תצלומים בשחור/לבן וד"וחות החפירה הם העדות היחידה למצב בו נמצאו הנאדות ולטיפול שהם עברו בשנות ה-60. הנאדות, אשר שייכים לרשות העתיקות, נכללים בתצוגת הקבע של מוזיאון ישראל מראשית דרכו. בשנת 1998, הוחלט לטפל מחדש בנאדות במעבדת השימור למתכות וחומרים אורגניים משום שחומרי המילוי שתמכו את נפח הנאדות לא היו ארכיביים ובאזורים מסוימים פגמו בשלמות העור. כמו כן, היה צורך אוצרותי, אסתטי, לעדכן את אופן התצוגה שלהם. אחד הנאדות טופל ב 1998 ואילו השני טופל לאחרונה בשנת 2017.

בהרצאה זו נסקור את שלושת טיפולי השימור שנערכו במהלך 55 שנים מאז נמצאו הנאדות במערת האגרות. נשווה בין שיטות התייעוד, המחקר האנליטי, חומרי הטיפול והתצוגה, והגישות האתיות בפרספקטיבה של זמן ועל פי קנה מידה מודרני.

חפירות ארכיאולוגיות במחנה ההשמדה סוביבור 2007-2017

יורם חיימי, אוצר פריטים ארכיטקטוניים, רשות העתיקות

מחנה ההשמדה סוביבור הוא אחד משולשת מחנות מבצע ריינהרד, הנמצא בגבולה המזרחי של פולין. המחנה החל לפעול באפריל 1942 עד ל-14 באוקטובר 1943 שבמהלכן נרצחו כ-250000 יהודים. החפירות הארכיאולוגיות בסוביבור בוצעו על ידי צוות פולני ישראלי וויטק מזורק ויורם חיימי. במהלך החפירות לאורך השנים נחשפו שרידי מבנים, גדרות, בורות אשפה, תעלת מילוט, משרפות פתוחות, קברים המוניים ונאספו מעל ל-70000 חפצים השייכים לקורבנות ולרוצחים. חשיפת תאי הגזים של המחנה תרמה תרומה גדולה למחקר ההיסטורי של השואה בכלל, ומחנות מבצע ריינהרד בפרט. בשנת 2011 הממשלה הפולנית הקימה וועדת היגוי במטרה לתכנן ולבנות מרכז מבקרים חדש בסוביבור. בוועדה יושבים נציגים מפולין, סלובקיה, הולנד וישראל והם הגישו תכנית למרכז המבקרים ב-2012. החפירות הארכיאולוגיות התבצעו בהתאם לתכנית פיתוח המחנה והפכו להיות חפירות הצלה. בקשתינו, הארכיאולוגים החופרים, הייתה להקים את מרכז המבקרים מחוץ לשטח המחנה. הוועדה החליטה להקים את אתר ההנצחה על שרידי המחנה. החפצים הרבים, שנמצאו ונאספו במהלך החפירות בסוביבור יוצגו בעתיד במרכז המבקרים החדש. השאלה העכשווית החשובה ביותר שניתן לשאול אחרי 75 שנות מחקר, האם יש דרך נכונה להנציח את השואה.

Leaving less trace. New methodologies in the treatment of art on paper

Daria Keynan, Daria K. Conservation, LLC, NYC, NY

In practicing conservation of modern and contemporary art on paper, we are often confronted with the limitations of conventional paper conservation techniques when applied to artwork executed in non-traditional methods and materials.

Over the past few years the use of Polysaccharide rigid gels and new aqueous systems, in combination or by themselves, has been an increasingly important addition to our practice, enabling us to address condition issues previously left untreated and improving tradition treatment approaches.

These systems are based on the use of agarose gel, pH & conductivity adjusted waters, and various chelator, used together or separately in order to achieve targeted cleaning and stain reduction while limiting and controlling the effects of water based treatment on the art work.

This paper proposes to offer a brief introduction to the system itself as well as illustrate through case studies the range, flexibility, and versatility of this working methodology.

שימור, נייר וכל השאר

מימי לביא, המעבדה לשימור, האוניברסיטה העברית בירושלים

תחום השימור מצוי בהתפתחות מתמדת בכל הקשור בהתוויית עקרונות שימור אתיים. התפתחות זו מחייבת מציאת פתרונות הולמים לשימור שעומדים בעקרונות שנקבעו, הכוללים בחירה מושכלת של חומרים ושיטות נאותות לשימור נכסי תרבות. אחד האתגרים הגדולים של התחום הוא יצירת מאגר חומרים ושילובים שלהם שיעמדו בסטנדרטים הנדרשים. אתגר זה משמעותי במיוחד לאור העובדה שחומרים ספורים בלבד יוצרו במיוחד עבור תחום השימור, ומרביתם של החומרים מקורם בתחומים אחרים לחלוטין. במהלך השנים פותחו שיטות לבדיקה של חומרים מסחריים ונעשו ניסיונות רבים לאתר את החומרים המתאימים לחיזוק, הדבקה, תמיכה ושיחזור ממצאים ארכיאולוגיים והיסטוריים; חומרים שהם ניטרליים, יציבים כימית והפיכים.

שילובים חדשים וטכניקות משודרגות נולדות בעקבות אילוצי הממצא המועמד לשימור, היכרות עם חומרי השימור השונים ולמידת לקחי עבר מטיפול שימור קודמים. בהרצאה זו אדגים את הנאמר במקרי מבחן שהחידוש בהם הוא בעצם השילוב של חומרים שונים לייצוב, השלמה ושיחזור של פריטים ארכיאולוגיים/היסטוריים, ביניהם חפצי מתכת פריכים ומתפוררים, זכוכית, שנהב וכיוצא בזה. אדגים כיצד לצורך שימורם וייצובם ניתן להשתמש בשילוב של נייר יפני, פאראלואיד B72 וכדורי זכוכית מקרוסקופיים. חומרים אלה עדיפים במקרים מסוימים על-פני חומרים כגון epoxy, שלעתים הנם בגדר ברירת מחדל. כל החומרים שיידונו מוכרים היטב בתחום השימור, עומדים בסטנדרטים ראויים ויתרונם הגדול בהפיכותם הקלה ובמגוון האפשרויות הגלומות בהם.

מעבדת מחקר מלווה שימור: המצב בהווה ומחשבות על העתיד

פרופ' יובל גורן, המגמה למדעי החומרים הארכיאולוגיים והשימור, המחלקה למקרא, ארכיאולוגיה ומזרח קדום, אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

חקר השימור (Conservation Research) הוא ענף ההולך ותופס מקום מרכזי במחקר המדעי של מורשת התרבות (Heritage Science). זהו תחום מדעי המיועד לאפיין את החומרים של החפץ, לאתר את תהליכי הדגדגיה שחלו בהם ואת תוצריהם ולספק לאוצר, למשמר או לקהילייה המדעית מידע שיסייע בין השאר בגיבוש פרוטוקולי שימור מניעתי או טיפולי. זאת כמובן מעבר להיבטים המדעיים העיקריים הנבחנים ובהם הטכנולוגיה, המקור, הגיל, ובמקרים מסוימים גם האותנטיות של החפץ. מטבע הדברים, נסמך חקר השימור על שיטות מדעיות מתחום מדעי הטבע, מדע החומרים ומדעי כדה"א ועל מכשור אנליטי מסוגים המתרבים והולכים.

במקרים רבים נמנעים משמרים במוזיאונים ואוספים מהסתמכות על חקר שימור כתוצאה מהעדר ידע וגישה למכשור המתאים, מן המרחק מן המעבדה, מחוסר היכולת להביא את החפץ אליה או מעלויות המחקר. תורמות לכך גם גישות שמרניות ומסורת הכורכת את עבודת המשמר בהיבט הטכני גרידא או בידע המועבר בדרך של למידה בסדנתו של "מאסטר" ותיק בסגנון הגילדה של ימי הביניים. בפועל, חקר השימור עובר בחצי המאה האחרונה תהליך של אקדמיזציה והתמחות היוצרת כר נרחב למחקרים, בין אם ע"י חוקרים או כתזות של תלמידים לתארים מתקדמים. מדעי המורשת המודרניים שמים את הדגש על מחקר בשיטות בלתי חודרניות (NDT) או בשיטות הדורשות דגימה מזערית ונסתרת. בארץ קיימים מוסדות מחקר רבים, אקדמיים ואחרים, שקיימים בהם הידע והמכשור המתאימים לחקר השימור.

בהרצאה זו תוצג מעבדה ניידת המיועדת בין היתר לביצוע מחקר מלווה שימור באוספים ובמוזיאונים מרוחקים, דלי אמצעים ומעוטי משאבים. מעבדה זו מאפשרת אנליזות פיזיקליות, כימיות, מינרלוגיות ומולקולריות מיידיות באמצעות מכשור הניתן להובלה ולהקמה מהירה בכל מקום במסגרת המגמה למדעי החומרים הארכיאולוגיים והשימור באונ' בן גוריון בנגב. בין השאר היא מסוגלת לסייע לאוספים ולמוזיאונים הנעדרים מחלקות מחקר וציוד אנליטי. מתוך גישה זו יועלו רעיונות תיאורטיים ומעשיים על מגמות הפיתוח של חקר השימור בעתיד הקרוב והרחוק.

שימור בתנועה: על האתגרים בתיעוד פריטים ואכסון מידע בתערוכות נודדות ובאוספים פנימיים

ד"ר אליסון קופיאצקי – מנהלת מחלקת מחשוב אוספים

מיכל בלנקט גנור – מנהלת מעבדת שימור משטחים דקורטיביים

מוזיאון ישראל ירושלים

בשנים האחרונות נדמה כי יותר מתמיד, חלק גדול מפעילות המוזיאונים מופנית לשיווק וניוד של פריטים בודדים, כמו גם תערוכות שלמות, למוזיאונים ברחבי הגלובוס. תעבורה מוגברת זו מעמידה את המוזיאונים בפני אתגרים חדשים אשר בעבר תפסו צד שולי בלבד בפעילות המוזיאון: מחלקת שיווק תערוכות, מחלקת שיגור, בלדרים ומובילים הם רק חלק קטן מהצוותים המעורבים בכל השאלה שבזאת. עבורנו, המשמרים, הדבר מתבטא בהכנת פריטים לנסיעה ותצוגה, כתיבת דוחות טיפול ומצב, מעקב אחר המוצגים בחו"ל ועריכת דוחות בכל תחנה בה עובר המוצג. בתום ההשאלה מצטברת ניירת רבה הכוללת את הדוחות השונים ויוצרת אתגר באכסון מסודר של המידע כך שיוכל להימצא בקלות ולשמש בעתיד. בשנה האחרונה, חברו מעבדות השימור במוזיאון ישראל למחלקת מחשוב האוספים על מנת למצוא פתרון יעיל ומהיר לכתיבת הדוחות, תיעוד החפצים ושמירת המידע במערכת המחשוב, וזאת באמצעות טאבלטים ובפורמט אשר יהיה ידידותי למשתמש, אינטואיטיבי, מהיר וברור.

התהליך נמצא בעיצומו, ופורמטים שונים כבר נוסו תוך כדי הסקת מסקנות ע"י צוותי חשיבה משותפים לשתי המחלקות.

אנו יודעות כי לאתגרים שמולנו שותפים מוזיאונים רבים, ועל כן נשמח לבוא ולהציג את השינוי אותו אנו מקדמות, לשתף בתובנות, בהצלחות וגם בכישלונות, מתוך אמונה כי הצפת האתגרים בפני פורום רחב של העוסקים בתחום תוביל לשיח אשר יקדם פתרונות יצירתיים ויהיה לרווחת הכלל.